

Luftridt og Korsbyrd

Af August F. Schmidt.

Jens Kraft, der var Professor i Matematik og Filosofi ved Sorø Akademi 1746—1765, var fra Frederikshald, hvor han blev født $\frac{2}{10}$ 1720, men da han tidligt mistede sin Fader, blev han opdraget hos sin Farbroder, Major Jens Kraft til Rostrupgård, Hundborg Sogn i Thy. 1738 blev han Student og Magister 1742. Han foretog en flerårig Udenlandsrejse, og var så fra 1746 til sin Død $\frac{18}{3}$ 1765 ansat ved Sorø Akademi, til hvis største Navne han hører. Han har skrevet en Række Værker af matemastisk, fysisk og filosofisk Art, og som Tænkter foregriber han på visse Punkter Immanuel Kant.

Det af Jens Krafts mange Arbejder, der stadig påkalder Opmærksomheden, er hans ypperlige Bog: „Kort Fortælling af de Vilde Folks fornemste Indretninger, Skikke og Meninger, til Oplysning af det menneskelige Oprindelse og Fremgang i Almindelighed“ (1760). Dette Værk vakte en ikke ringe Opsigt og blev oversat til Tysk og Hollandsk. Kraft giver heri en Slags filosofisk Anthropologi; han vil „forklare Mennesket ved Mennesket selv“, og han viser gennem mange Eksempler, at alle Kulturfolkernes Samfundsformer, Sprog og religiøse Forestillinger har udviklet sig fra de laveste Former, som vi finder dem hos vilde Folk, en Betragtning, der i 1760 var ualmindelig. Han påviser bl. a., at al Religion har sin Oprindelse fra en animistisk Naturopfattelse, at Menneskenes Opfattelse af Guderne altid er en Afspejling

af Menneskelivet på deres egen Tid. I det hele er en Mængde af den moderne Forsknings Problemer angående primitiv Kultur af Jens Kraft opstillet og besvaret med en forbausende Klarhed. Han drager den rigtige Slutning, at Kulturfolkene en Gang har levet som vore Dages Wilde, og at deres „Overtro“ stammer fra dette Udviklingstrin, samt at de vilde Folks Indretninger og Forestillinger kan lære os noget om Kulturfolkenes Udvikling i Tider, der ligger forud for al skreven Historie. Kraft vilde opridse Menneskehedens sande Historie, altså hvad Etnologerne i vore Dage stræber efter, og idet han uden Omsvøb kastede Hensynet til Oldtidens Kulturfolk over Bord, sprang han midt ud i Tingene med en Skildring af de „vildeste“ Folk, han kendte, to sydamerikanske Indianerstammer. Hans Princip var rigtigt, og når man fordyber sig i hans Værk, får man stor Respekt for hans utroligt fremsynede og uhildede Blik. En Række Problemer vedrørende primitive Kulturer bliver af Jens Kraft drøftet på en Måde, der virker helt moderne, og han søger, foruden at vække Forståelse for primitive Mennesker, ud fra Tanken om en Udvikling at bidrage til en Påvisning af, at de primitive Folk „ere i vor Tid, hvad den største Deel af Verden haver været i de ældste“.

Dansk Etnologis Stormester, Dr. *Kaj Birket-Smith* udtaler i sit beundringsværdige Arbejde: „Kulturens Veje“ I (1948) 21, at Jens Kraft kom Hundrede År for tidligt, og at Nutidens Etnologer bør sende en venlig Tanke til hans Studerekammer i Sorø. — Hvilket hermed er gjort som Indledning til det efterfølgende, hvori man straks vil stifte Bekendtskab med et Sagn, hvis Forudsætning er at finde i primitive Menneskers Forestillingsverden.

Her tænkes på Legenden om den danske Bygdehelgen *Hellig Anders*, der ved et Guds Under foretog en Vidunderfærd over Vand og Land på een Dag fra Jorsal til *Slagelse*.

De følgende Bemærkninger er at betragte som et Supplement til de to tidligere Afhandlinger om Hellig Anders, af *Gunnar Knudsen* og *J. O. Kock* (i Aarboeg for historisk Samfund for Sorø Amt 1912, 10—53 og 1950, 7—15). Hos disse to Forskere er der givet Oplysning om, at Hellig Anders-Legenden er optegnet af den belgiske Augustinermunk Thomas af Cantimpré (død 1263) og af Cæsarius af Heisterbach (før 1240). Thomas af Cantimpré meddeler, at han har fået Legenden fortalt af „en god og brav dansk Munk af Dominikanernes Orden“, som han en Gang fulgtes med på en Hjemrejse fra Paris. Cæsarius af Heisterbach fortæller Legenden om en helt anden i sit Værk: „Dialogus miracolorum“, nemlig om *Winandus*, som paa een Nat blev ført fra Jerusalem til Lüttich“.

Sagnformen i Cæsarius af Heisterbachs Dialog om Winandus og i Thomas af Cantimprés „Bibog“ om Hellig Anders stemmer på et meget væsentligt Punkt overens i Mod-sætning til den *danske* Hellig Anders Legende, der er optegnet på Latin og sammenstykket af Fortællinger, der stammer fra mundtlig Tradition og er skrevet en god Tid efter Helgenens Død 1205.

Begge de udenlandske Meddelere lader nemlig den hellige Mand have et virkeligt Møde i Palæstina med den overnaturlige Rytter, medens han iler af Sted til Fods for at indhente sine Rejsefæller. I den danske Legende er Mødet derimod blot en *Drøm*, efter at han træt og mødig har kastet sig ned på Vejen for at bede. I *Visen* om Hellig Anders er

det endda først ved Strandbakken — altså vel efter at Rejsefællerne er sejlet bort — at Hellig Anders i Drømme ser den mærkelige Rytter, der så hurtigt førte ham hjem til Danmark. Hvis Legenden om det overnaturlige Ridt fra Jerusalem allerførst er knyttet til Hellig Anders (og ikke Winandus eller en anden), må man forudsætte, at Hellig Anders-Legenden meget hurtigt efter Helgenens Død har spredt sig til Vesteuropa. Thomas af Cantimpré har da hørt Sagnet direkte af en dansk Mand, medens den samtidige Cæsarius blot synes at have hørt Sagnet med en anden for ham mere hjemlig Person- og Stedfæstelse.

Winandus-Hellig Anders Sagnet er iøvrigt i sin Kerne ikke kristeligt. Det har sin Oprindelse fra et *Troldeagn*, der vides i hvert Fald at have været kendt i Norden i det 12. Århundrede og forøvrigt endnu den Dag i Dag er gængs i de nordiske Lande. Det er Sagnet om den *vilde Jæger*, der er Forudsætningen for Hellig Anders Luftridt (også nævnt af Gunnar Knudsen og J. O. Kock). Dette Sagn kendes fra *Sakse* i Fortællingen om Kong Hading, der kommer op at ride på *Odins* Hest. Odin omtales endnu i det 19. Århundredes svenske Folketradition, hvorvidt berettes, at *Odinsjægeren* undertiden tiltalte ensomme og forskræmte Vandrerere, der ikke var nået hjem Juleaften. Han lod da Vandringsmanden sætte sig op bag ved sig på Hesteryggen, og nu gik det gennem Luft, over Bjerg og Hav som Midnatsstormen. Spørger man Rytterne, hvem han er, svarer han, at han er en „Öckenvandrare“. Fra dansk Nutidstradition kendes en Del Optegnelser om en Mand, der Juleaften bliver redet gennem Luften fra København til sit Hjem langt oppe i Jylland.

Den, der hjælper i de nordiske Nutidssagn, er oftest en Trold eller Jætte. Grunden til, at han hjælper den rejsende hjem gennem Luften, angives forskelligt: Som Tak for at få udført et eller andet Arbejde eller for at få en eller anden Besked.

Troldesagnet om Vidunderridtet er meget nær i Slægt med Winandus-Hellig Anders Legenden i Overleveringen fra det 13. Århundrede. Den yngre danske Legende og Visen om Slagelses Helgen forvansker derimod, som ovenfor anført, Mødet med Rytteren til en Drøm. Også på et andet Punkt kan det ses, at den yngre Legendeberetning er forvansket, idet den, ved at lade Hellig Anders foruden til St. Jago i Spanien også rejse til Trondheim og dog komme hjem før Jerusalemsrejsefællerne, skaber en ny mirakuløs Pilgrimsfærd, en Variant til Jerusalemsfærden, uden at kunne give en Forklaring på, hvorledes den udføres. Winandusfortællingen er her langt klarere. Den lader Winandus blot rejse til St. Jago, og Grunden hertil angives at være, at han vil undgå sine Landsmænds Spot, idet Miraklet med Vidunderridtet fra Palæstina først kunde bevises, når Rejsefællerne kom hjem.

Det er interessant at lægge Mærke til, at Sagnkredsen om Hellig Anders også på et bestemt Område fører os ind i Sagnene om *Hellig Olav* (død 1030), Norges berømteste Helgen, om hvem der bl. a. er et Sagn, som beretter om, hvorledes han sejler gennem et Stykke Land og efterlader en Forsænkning i Jorden, her i Danmark knyttet til *Skåret* i Skuldelev Sogn ved Roskilde Fjord. Iøvrigt træffes Gennemsejlingsmotivet ofte i de nordiske Landes Hellig Olav-Sagn. Den ældste Sagnberetning om Gennemsejling af Land

forekommer i en på Latin nedskrevet Legende, der i Begyndelsen af 1460'erne blev afskrevet af Præsten Petrus Mathie (☉:Peder Madsen) i *Ribe*. I Peder Claussøns Norgesbeskrivelse fra 1632 er Sagnet også meddelt.

Sejlturen over eller igennem Land er i Sagndigtningen dannet under Påvirkning af Legenden om Hellig Anders Luftridt over Land og Hav. Tænker man sig, at en Nordmand i det 12. Århundrede har hørt Legenden om Hellig Anders, har han nok uden videre bag om Legendens fromme Ord kendt sin egen Tids Måde at gengive Luftfartssagnet på. Ligesom Cæsarius af Heisterbach lokaliserede han Legenden til sit eget Land, og det falder næsten af sig selv, at han henførte Beretningen til St. Olav. Han var fortrolig med denne Helgens vidunderlige Egenskaber som Sejler, og det var naturligt, at han kunde sejle gennem fast Land.

Legenden om Hellig Anders og Folkevisen om Hellig Olavs Sejlads kan ikke være ældre end fra omkring År 1200. Da Hellig Anders-Legenden fortaltes ude i Europa i 1230'erne, har den uden Tvivl ret hurtigt nået at blive kendt også i Norge. Årsagen til, at den slog så godt an, var dens Tilknytning til Valfarten til Jerusalem, et i hin Tid højaktuelt Emne, hvorefter man kan læse nærmere i den svenske Folkeviseforsker *Sverker Eks* udførlige Afhandling: „Visan om Helig Olovs seglation“, offentliggjort i det norske Litteraturtidsskrift „Edda“, Bind XXIX (Oslo 1929), S. 1—38. Sverker Ek bygger en Del af sin Fremstilling på den danske Folkeviseforsker *H. Grüner-Nielsens* dybtgående Undersøgelser i Tilknytning til Hellig Anders-Visen, udgivet i Grüner-Nielsens Værk: „Danske Viser“ II (1914), S. 11—14 med meget udførlig Kommentar i „Danske Viser“ IV (1913-19),

S. 120—128. De nævnte Forskeres Undersøgelser er Forudsætning for nærværende yderst kortfattede Redegørelse, der omtaler et Sagnproblem, som må siges at være af særlig Interesse, idet det er knyttet til den mest kendte af de middelalderlig danske Bygdehelgener.

Sagnkredsen om Hellig Anders, der oplyser noget om Sagns og Legenders Vandringer fra Land til Land, har i sin Kerne sin Oprindelse i fjerne Tider, da Menneskene betragtede Naturen som besjælet (Animismen), og da tolkede Naturen og hvad der kunde finde Sted i den forkert.

Den mytiske Forestilling om Odinsjægeren, den vilde Jæger, der om Natten farer hen gennem Luften, har sin Forudsætning i Trækfugleskarers brusende Flugt gennem Mørket i Efterårsnætterne. Endvidere kan rytterlignende Skyformationer, sejlene forbi Månen i Eterårets og Vintrens Nætter, også have øvet Indflydelse på Sagndannelsen, når fantasifulde, mørkerædte Fortællere, hjemkommet fra en Nattevandring, berettede til det lyttende Folk om, hvad de mente at have set (og hørt) ude i Naturen.

Hertil kommer så, hvad man kunde opleve i *Drømme*. *Skellet* mellem Drøm og Virkelighed formår primitive Mennesker sjældent at drage, og derfor må man for at forstå Sagnforestillinger og megen primitiv, overnaturlig Digtning (Eventyr, Legender, Sagn, Fabler) stadig have i Erindring, om det ikke er muligt at tolke dette eller hint Sagntræk m. v. som Udslag af Drømmesyner og *Febervisioner*. Meget af vor Verdensdels storslåede Visionsdigtning må have sådanne menneskelige Oplevelser til Forudsætning. — Det er aldeles tænkeligt, at et Menneske engang i en Drøm eller i en Feberhallucination har drømt — eller ment at opleve —, at han

har redet en lang Strækning gennem Luften. Og da Folk helst vilde tro det mest usandsynlige og særegne, har Drømmerens Beretning om et Luftridt haft alle Betingelser for at blive troet, det er blevet fortalt videre, er blevet husket og tilsidst er det blevet udformet til en handlingsrig Beretning, som så i en god Stund er blevet knyttet til en hellig Mand, til et Menneske, hvorom man troede det overordentlige.

Som man vil forstå, skal man langt tilbage i Tiderne, når man vil forklare Oprindelsen bl. a. til et Sagn som det, der er knyttet til Hellig Anders' Luftridt. Det er blevet fortalt af — og troet af — Folk, der nøjere overvejet intet forstod af den Natur, som omgav dem.

*

Vi skal nu høre om et andet Emne, der ligeledes belærer os om, hvad der udover Hverdagen — men til Gavn for denne — kunde optage Folk i gamle Tider.

År 1610, Torsdagen den 20. December, gjorde Oluf Knudsen i Korsør, Herredsfoged i Flakkebjerg Herred, og Skriveren Hans Pedersen i Ørslev det vitterligt og kundbart på Flakkebjerg Herreds Ting, at Peder Degn i *Hårslev* var kommet „for os og menige Tingmænd“ og tiltalte *Tingjellinge* Mænd både på egne og på sin Sognepræst Hr. Oluf Jespersens Vegne.

Tiltalen gik ud på, at Præst og Degn ikke havde fået deres „*Korsebør-Mad*“, som Tingjellinge Mænd var vante til at give dem om Sommeren, men de var ikke bekommet denne Mad i afvigte Sommer, og da den hørte til de to Mænds retmæssige Tilskud til deres Løn, fremførte de nu Klage herover. Degnen fremlagde på Herredstinget en Fuldmagt fra Præsten Oluf Jespersen, der var Præst i *Hårslev-Tingjellinge*

Sogne 1604—1619. Fuldmagten var skrevet med Sognehyrdens egen Hånd og „lydendis som her følger“:

»Bekiender jeg Olluf Jespersen, Præst i Harsløff och Ting- Jelling, udi dette mit obne Breff, ad jeg giffuer min Medtjener Peder Niissen, Degn i forn. Sogner, Fuldmact ad tiltale mine Sogne- Mænd i Ting- Jelling, ocsaa paa mine Weine, som forholder os den Korsebør, hvilken di hauffer giffuet voris Formand och os till dette Aar, oc at gjøre oc lade herudj ligesom jeg selffuer Personlig tilstede war, effterdj jeg kan dett ingenlunde forsømme oc effterlade effter dett Breffis Liudelse, som Leensmanden Welb. Ebbe Munch haffuer giffuedt mig paa Kongl. Mayst. Weine, at jeg skall haffue oc yntidt (intet) lade komme derfra af dedt, som hører til Præsten og Præste- Gaarden, som jeg vill føre i Rette om behoff giøres. Til ydermere Vidnisbyrd, ad saa er i Sandhed hauffuer jeg underskreffuit min egen Handt.

Skreffuett i Harsløff d. 6. December. Anno 1610.

OLLUFF JESPERSEN«¹)

Vi har her for os et Vidnesbyrd om, at man endnu så sent som til 1610 havde overholdt den gamle middelalderlige, katolske Skik at bære *et Kors* i Procession ud over Landsbyens Marker. Denne Form for Korsdragning, benævnt *Korsbyrd*, fandt Sted i Ugen før Christi Himmelfartsdag. I en stemningsfuld Procession gik Præst, Degn og Menighed tre Dage i Rad Sognet rundt, Toget bevægede sig gennem Landsbyerne, over Agre og Enge. *Korset* blev båret i Spidsen, og Jorden blev bestænket med Vievand. De Dage,

¹) Udgivet af E. Mau i Kirkehistoriske Samlinger I (1849—52), 514—16. Jfr. Aarboeg for historisk Samfund for Sorø Amt 1954, 42—43.

Korsbyrd fandt Sted, kaldtes *Gangdage*. Bønderne medbragte Fødevarer, *Korsbyrdmad*, der deltes i tre Parter, hvoraf Præsten fik den ene, Degnen den anden, og den tredie uddeltes til de fattige. Strenge Bodsøvelser synes ikke at have været forbundne med Korsbyrden. Der skulde fastes før Processionen; men når Korset og Vievandskarret var bragt tilbage til Kirken, var det ifølge Biskop Lage Urnes Synodalbestemmelser fra 1517 tilladt Menigheden at holde Måltid. Gangdagene holdtes Mandag, Tirsdag og Onsdag før Kristi Himmelfartsdag, og Ugen, hvori de holdtes, kaldtes *Korsugen* eller *Bedeugen*. Den hørte til Årets hellige Tider som Julen, Fasten, Påskeugen og Pinsugen. På nogle Steder har der også fundet Korsbyrd Sted i anden Uge efter Pinse, rimeligvis i Tilknytning til Kristi Legems Fest, der falder på Torsdagen i den foregående Uge.

Den Skik at gå i Procession over de tilsåede Marker i Dagene før Kristi Himmelfarsdag er ældgammel i Kristenheden. Den er så gammel, at det måske vil være umuligt med Sikkerhed at afgøre, om Processionerne er henlagte til disse Dage, fordi Søndagens Evangelium handler om Bønnen, eller om det forholder sig lige omvendt, at Evangeliet om Bønnen blev valgt, fordi der i disse Dage blev bedt for Årets Afgrøde. Den første Antagelse er dog den sandsynligste.

Ved Reformationen bortfaldt Korsbyrden. Reformatorerne fordømte den i de stærkeste Udtryk som Hedenskab og Afguderi. Men Gangdagene som Bededage afskaffedes ikke. Man kan ikke sige, hvor længe Gangdagene har holdt sig som Bededage. De er aldrig blevet forbudte, og de er aldrig blevet påbudte. De er vist gået af Brug til meget forskellig Tid i de forskellige Sogne. Man mærker deres Tilstedevæ-

relse af de Stridigheder, der nu og da opstår mellem Menighederne og Kirkens Tjenere, når Præsten vægrer sig ved at holde Bededage, eller når Menigheden undlader at yde Korsbyrdmad¹).

Et Tilfælde af den Art er det just vi har Oplysning om fra *Tingjellinge*, Her, hvor man har vedligeholdt den gamle maleriske Skik fra Pavedømmets Dage næsten et Århundrede efter Kirkeforandringen 1536, har Sognefolket i 1610 ment, at de kunde blive fri for at give Korsbyrdmad til Præst og Degn. De har uden Tvivl her fulgt Udviklingen i Nabosognene, selv om man vel sagtens her og der endnu en Tid efter 1610 kan have iliveholdt Korsbyrdprocessionen, idet Almuen ikke så let gav slip på gamle, smukke, kirkelige Skikke, ja et og andet fra den katolske Tid var endog kendt og brugt til ind i afvigte Århundrede, bl. a. Besøg ved *hellige Kilder* eller Brugen af gamle *katolske Folkebønner*. Tankesæt og Vaner fra Middelalderens Dage levede videre i Sognene længe efter Reformationen, og et af de bedste Eksempler herpå er Overleveringen om Korsbyrd i Tingjellinge 1610.

Formålet med Korsbyrdprocessionen var at få øget Afgrøderne på Marken. Hertil anvendtes i den katolske Tid Bøn, Stænkning med Vievand og Ombæren af det hellige Kors på Landsbyens Vange. Denne Fremgangsmåde, præget af den kristne Kirke, havde til Forudsætning fjerne Tidens hedenske Riter, hvor man ved magiske Handlinger, Bøn og Offer søgte at påvirke de Guddomsmagter, der stod for Vegetationen.

¹) P. K. Thorsen: Afhandlinger og Breve II (1929), 222—24.

Vegetationsguddomme var tillagt Magt over Årets Grøde, derfor gjaldt det om at erhverve deres Gunst. Der forefindes fra de nordiske Lande særegne Oplysninger om Dyrkelsen af disse Guder. En Videreførelse heraf finder man i den katolske Kirkes Procession med løftet Kors over de tilsåede Marker, en religiøs Skik, der endnu er kendt i Sydens katolske Lande, men som her i Danmark har sit vistnok yngste Tilfælde fra 1610 i Tingjellinge.

*

De to Emner, der her er blevet omtalt, er hver især fængslende Vidnesbyrd fra Pavekirkens Dage i vort Land, men — som det er blevet nævnt — har både Legenden og Korsbyrdsdikken deres Forudsætninger i primitive Menneskers Forestillingsverden, og her kommer vi tilbage til Tider, der er meget ældre end Kristendommen. Allerede Jens Kraft i Sorø var i 1760 klar over dette Forhold, når man vilde forstå Menneskehedens Kulturudvikling.
